

ORBÁN FERENC¹ – GERE DÖMÖTÖR²

Gazdasági és társadalmi konzervativizmus Európában

Absztrakt

A társadalmi és gazdasági változások gyorsasága újraértékelésre sarkallja a hagyományos ideológiák, így a konzervativizmus szerepét és tartalmi megújulását is Európában. Bár a szakirodalom rámutat a gazdasági és társadalmi konzervativizmus elkülönülésének lehetőségére, a gazdasági és társadalmi-kulturális dimenziókra vonatkozó, országok közötti nagymintás összehasonlító elemzések továbbra is hiányosságnak számítanak. Jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja a gazdasági és kulturális konzervativizmus értékeihez való viszonyulást Európán belül. A Századvég Alapítvány 2025-ös, harminc európai országra kiterjedő Európa Projektjének adatait felhasználva vizsgáljuk meg, hogy mely országokban erősebb, illetve gyengébb az érzelmi viszonyulás a konzervatív értékek felé, továbbá a feltárt attitűdök milyen egyéni és országszintű tényezőkkel függenek össze. Eredményeink alapján egy nyugat-kelet megosztottság fedezhető fel, a nyugat-európai országokhoz képest a keleti, zömében posztkommunista országok átlagosan sokkal pozitívabban viszonyulnak a konzervatív értékcsoporthoz. Ez az éles földrajzi elkülönülés a kulturális dimenzió esetén egyértelműbb. A nemzeti identitás és a történelmi-institúciós örökség meghatározó szerepet játszik a konzervatív értékekkel való azonosulásban. Tanulmányunk nemcsak empirikus alapot nyújt a konzervativizmus európai sokszínűségéhez, hanem hozzájárul az unión belüli értékbeli különbségek és politikai feszültségek alaposabb megértéséhez is.

Kulcsszavak: gazdaság, kultúra, értékek, konzervativizmus, összehasonlító politika, politikai ideológia

¹ Kutató, Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány Politikatudományi Kutatóintézet.

² Szenior kutató, Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány Politikatudományi Kutatóintézet.

Bevezetés

Bár közhelyszerű az az állítás, hogy a világ nagy átalakuláson megy át, ugyanakkor mégiscsak olyan globális konfliktusoknak és átrendeződéseknek vagyunk tanúi, amelyek következtében azt érezhetjük, hogy semmi sem a régi. Legyen szó akár a kommunikációról, a médiáról, a technológiáról, a társadalmi kapcsolatokról, az ellenállás formáiról, a politikáról stb., az alaptapasztalatunk a változás. Ilyen helyzetben felmerül, hogy a régi, bevett, klasszikus (ideológiai) koncepciók továbbra is választ adnak-e az újabbnál újabb kérdésekre és kihívásokra, vagy az egyes ideológiák és irányzatok is osztoznak a változásban. Az ideológiai önazonosítások fontos funkciót tölthetnek be a nyilvánosság számára, mivel olyan szimbolikus keretet biztosítanak, amely leegyszerűsíti a társadalmi konfliktusokat. Az ideológiai identifikációk nagyrészt szimbolikus jelentéssel bírnak, ami segít megmagyarázni a liberális/konzervatív kontinuum és a politikai észlelés és viselkedés kapcsolatára vonatkozó megállapítások egy részét.³ A változás elemi tapasztalata közepette, a megőrzés és átalakulás feszültségében adódik a kérdés, hogy mi a helyzet a régi rendbe vetett hittel: mi jellemzi, és miként van jelen a társadalom egyes csoportjaiban a konzervatív gondolkodás. Amennyiben az említett változások kiterjedése globális méreteket ölt – márpedig minden jel erre utal –, úgy adódik a kérdés, hogy az arra reflektáló világnézetek, ideológiák – jelen esetben a konzervatív gondolkodás sajátosságai, és az azt meghatározó, abban gyökerező beállítódások – mennyiben univerzálisak. Az elmúlt évtizedek kutatásai nemcsak azt mutatták ki, hogy a konzervatív ideológiának több, egymással olykor inkoherens dimenzióját különböztethetjük meg⁴ (például gazdasági és társadalmi-kulturális), de arra is utalnak, hogy országonként, régióként, társadalmi berendezkedésenként eltérhetnek a konzervatív gondolkodás tartalmi hangsúlyai.⁵ Ugyanakkor keveset tudunk a konzervativizmus két fő dimenziójának, és azok egyes indikátorainak szerepéről és erejéről az európai gondolkodásban, az uniós országok közötti, nagymintás összehasonlításban. Kiváltképp hiányoznak a nemzetközi szakirodalomból az ezen indikátorok szociodemográfiai és politikai-ideológiai csoportokon átívelő megítélését vizsgáló elemzések.

Hazai megközelítésben is egy átalakuló politikai térnek vagyunk a tanúi, amely változás nemcsak a domináns kormánypártokkal és a fragmentált ellenzékkel jellemezhető status quót érintheti, hanem azt a kérdést is feszegeti, hogy a pártpolitikai változás hogyan hat a politikai-ideológiai – jelesül a liberális-konzervatív – törésvonalakra. Éppen ezért a konzervatív gondolkodás többdimenziós vizsgálata hozzájárulhat napjaink magyar belpolitikai viszonyainak alaposabb megértéséhez is.

³ Conover–Feldman 2004.

⁴ Swedlow 2008; Malka–Lelkes–Soto 2019; Xu–Burton–Plaks 2022.

⁵ Verbalyte–Wallaschek–Eigmüller 2025; Piurko–Schwartz–Davidov 2011.

Jelen kutatásunk során arra keressük a választ, hogy milyen a megítélése a különböző, konzervativizmushoz csatolt értékeknek és dimenzióknak Európában. Milyen különbségek vannak az egyes országok között? Milyen tényezők befolyásolják a konzervativizmussal való azonosulás mértékét? Tanulmányunk az alábbiak szerint épül fel: először bemutatjuk a konzervativizmus két fő dimenzióját és az ahhoz társított értékeket, ezután felvázoljuk, hogy milyen módszereket dolgoztak ki kutatók a konzervativizmus empirikus mérésére. A Századvég Alapítvány Európa Projektjének 2025-ös adatait felhasználva harminc európai országon becsüljük meg a konzervatív értékek iránti érzelmi viszonyulást az alábbiak szerint: országonként átlagoljuk a két konzervatív dimenzió értékeihez való attitűdöket, majd megvizsgáljuk, hogy a két dimenzió mennyire korrelál egymással országonként, rávilágítva arra, hogy a gazdasági és kulturális konzervativizmus mennyire válik szét az emberek fejében. Végül lineáris regressziós modelleket készítettünk, amelyekben a két dimenzióhoz való viszonyulás egyéni és országszintű tényezői kerülnek bemutatásra.

Mi a konzervativizmus?

A konzervativizmus a politikai ideológiák egyik alapvető típusa, amely a társadalmi rend megőrzésére, a hagyományos értékek védelmére, valamint a fokozatos, organikus változások előnyben részesítésére törekszik. Bár gyakran a forradalmi vagy radikális reformtörekvések elutasításával azonosítják, a konzervativizmus nem pusztán tagadó jellegű politikai diszpozíció, hanem sajátos pozitív értékkellettel és társadalomképpel rendelkező ideológia.⁶

A konzervativizmus alapvető értékei közé tartozik a hagyomány, a tekintély, a hierarchia és a közösségi kötődések elsődlegessége az individuális autonómiával szemben. Edmund Burke klasszikus művében a francia forradalom eseményeit bírálva fogalmazza meg azt az elvet, miszerint a társadalmi rend nem racionális tervezés, hanem hosszú történeti fejlődés eredménye, amelyet nem szabad hirtelen vagy forradalmi módon megváltoztatni.⁷ Ezzel a gondolattal Burke a konzervatív gondolkodás egyik alappilléret fekteti le: a hagyományos intézmények és normák iránti bizalmat, amelyeket az emberi ész helyett a kollektív történelmi tapasztalat igazol. Michael Oakeshott a konzervativizmust nem ideológiaként, hanem „politikai hajlamként” értelmezi, amelynek lényege a „létező dolgok iránti előítéletmentes elfogadás”. A konzervatív nem önmagában a változás elutasítója, hanem a radikális, mesterségesen kikényszerített változásokkal szemben szkep-

⁶ Oakeshott 2024.

⁷ Burke 1955.

tikus.⁸ Ez a megközelítés különösen fontos a konzervativizmus pluralizmusának megértéséhez, hiszen a konzervatív identitás különböző történelmi és kulturális kontextusokban más és más tartalommal tölthető meg. Izgalmas megközelítés a konzervativizmusnak az a leírása, mely a tapasztalatokra való nyitottságot helyezi középpontba.⁹

Mint az ideológiák esetében általában, a konzervativizmus kapcsán is elmondható, hogy az ideológiához párosítható értékek több dimenzióba rendezhetők. Az egyének ugyanis hajlamosak komplexebb értékvilággal rendelkezni annál, mintsem hogy egyértelműen jobb- vagy baloldalinak, illetve liberálisnak vagy konzervatívnak vallják magukat – és ez a politikai pártokra is igaz lehet.¹⁰ Feldmanék rámutatnak, hogy a belpolitikai preferenciák magyarázatához minimálisan két dimenzió – a gazdasági és a társadalmi ideológia – szükséges. E két ideológiai dimenzió meghatározó tényezői a változók széles körében nagymértékben különböznek egymástól.¹¹ Caughey és munkatársai abszolút gazdasági konzervativizmusról, relatív gazdasági konzervativizmusáról, szociális konzervativizmusáról beszélnek, és külön említik a bevándorlási konzervativizmust is. Vizsgálatukban ezek ellentétes keresztmetszeti hasadásokat és eltérő időbeli dinamikát mutatnak, ami jól szemlélteti a tömegideológia többdimenziós voltát Európában.¹² Johnson és Tamney társadalmi tradicionalisták és gazdasági konzervatívok szerint különítette el a válaszadókat.¹³ Bármilyen megkülönböztetést is eszközölünk, a konzervativizmus különböző formáinak megkülönböztetése segít megérteni az ideológia és a viselkedés közötti kapcsolatot.¹⁴ Jelen tanulmányunk során a konzervativizmus gazdasági és társadalmi aspektusára fókuszálunk, különös tekintettel arra, hogy a két dimenzióhoz kapcsolódó attitűdök nem feltétlenül állnak összhangban egymással.¹⁵

Gazdasági konzervativizmus

A gazdasági konzervativizmus középpontjában az egyéni felelősség elve áll, miszerint az állampolgároknak elsősorban saját erőforrásaikból kell boldogulniuk, nem támaszkodva túlságosan az állami újraelosztásra. Ezzel szorosan összefügg a piacgazdaságba vetett hit, amely a gazdasági rendszerek működését az egyéni kezdeményezés, a vállalkozói szellem és a szabad verseny alapelveire építi. A gazdasági konzervatívok általában azt vallják, hogy a szabadpiacok képesek a legjobb

⁸ Oakeshott 2024.

⁹ Hiel–Mervielde 2004.

¹⁰ Everett 2013.

¹¹ Feldman–Johnston 2014.

¹² Caughey–O’Grady–Warshawet 2019.

¹³ Johnson–Tamney 2001.

¹⁴ Lacroix–Ruedin–Zschirnt 2023.

¹⁵ Malka–Lelkes–Soto 2019; Crowson 2009.

eredményeket elérni, mivel lehetővé teszik az erőforrások hatékony elosztását és elősegítik a gazdasági növekedést. Az ilyen gazdasági megközelítés szemben áll a központi tervezésű, állami beavatkozásokra építő gazdasági modellekkel, amelyeket gyakran nemcsak ineffektívnek, hanem a társadalom szempontjából is károsnak tartanak. A szabadpiacok működésének hívei szerint az állami beavatkozások gyakran kontraproduktívak, mivel torzítják a versenyt, és gátolják a gazdasági fejlődést.¹⁶

A gazdasági konzervativizmus alapvetően elutasítja a túlzott állami szerepvállalást, és ragaszkodik a piac szabad működéséhez. Milton Friedman is arra figyelmeztet, hogy az állami beavatkozások nemcsak a gazdasági növekedést fékezhetik, hanem az egyéni szabadságot is csorbítják. A konzervatívok szerint a jóléti állam és a redistribúció olyan torzítást hozhatnak létre, amely hosszú távon káros hatással van az emberek motivációjára és a társadalom egészére. Ezzel szemben a szabadpiacok, amelyek lehetővé teszik a versenyt és az egyéni kezdeményezéseket, a legjobban képesek ösztönözni a gazdasági fejlődést és a társadalmi mobilitást.¹⁷

Friedrich Hayek *Út a szolgasághoz* című művében hangsúlyozza, hogy a központi tervezés és a túlzott állami beavatkozás veszélyes lehet, mivel aláássa az egyéni szabadságot és gazdasági jólétet. Szerinte ha a kormány túlzottan beleszól a gazdasági folyamatokba, az hosszú távon a társadalmi és gazdasági szabadság csökkenéséhez vezethet.¹⁸ Ludwig von Mises is hasonló állásponton van, amikor *Human Action* című művében az állami beavatkozások és a központi tervezés ellen érvel, hangoztatva, hogy a gazdasági fejlődés és a társadalmi jólét kizárólag a szabadpiacokon és az egyéni felelősségvállaláson keresztül érhető el.¹⁹

A konzervatív gazdasági gondolkodás ezenkívül gyakran azzal az elképzeléssel társul, hogy a társadalmi-gazdasági hierarchiák természetesek és igazságosak, mivel teljesítményalapú különbségeken alapulnak.²⁰ Ez azt jelenti, hogy a gazdasági siker és a társadalmi pozíció a személyes képességek, kemény munka és egyéni teljesítmény eredménye kell, hogy legyen.²¹ Az egyenlőtlenségek és a társadalmi különbségek nem szükségszerűen tekintendők igazságtalannak, mivel a konzervatív gazdasági nézetek szerint a társadalomnak el kell ismernie a teljesítményt, és a különbségeket az egyéni erőfeszítések, nem pedig az állami beavatkozások révén kell kezelni.²²

A gazdasági konzervativizmus tehát összességében az egyéni felelősség, a piacgazdaság és a minimális állami beavatkozás híve, amely az embereket arra

¹⁶ Friedman–Friedman 1982; Hayek 2014.

¹⁷ Friedman–Friedman 1982.

¹⁸ Hayek 2014.

¹⁹ Mises 1949.

²⁰ Hayek 2014.

²¹ Friedman–Friedman 1982.

²² Davis–Moore 1945.

ösztönzi, hogy saját sorsukat irányítsák, miközben elismeri a gazdasági hierarchiák természetességét és igazságosságát a teljesítményen alapuló társadalomban. Mindez a gazdasági növekedés, a jólét és a társadalmi mobilitás szempontjából fontos alapelvek megőrzését célozza, miközben csökkenti a szociális újraelosztás mértékét és az állami beavatkozások hatókörét.

Társadalmi-kulturális konzervativizmus

A társadalmi vagy kulturális konzervativizmus ezzel szemben a hagyományos normák, szokások és értékek megőrzésére helyezi a hangsúlyt. Az ilyen beállítottságú egyének a kulturális folytonosságot és a társadalmi rendet értékesnek tekintik, függetlenül attól, hogy ezek racionálisan indokolhatók-e.²³ Kiemelt szerepet kap a tekintélyszemélyek – például szülők, vallási vezetők vagy politikai intézmények – iránti tisztelet, valamint a normakövetésre való hajlam.²⁴ A kulturális konzervativizmus szorosan összefonódik a vallásos világgéppel is, mivel a vallási hagyományok gyakran legitimizálják az erkölcsi normákat és a társadalmi hierarchiát. Empirikus vizsgálatok szerint a vallásosság erősen előjelzi a kulturális konzervatív attitűdöket, különösen olyan közösségekben, ahol a vallási intézmények a közéletben is meghatározó szerepet töltenek be.²⁵ A morális tradicionalizmus a társadalmi konzervativizmus egyik központi vonása, amely az olyan erkölcsi kérdésekben nyilvánul meg, mint a házasság, a család, a szexualitás vagy a vallás, gyakran a modern normákkal szembeni elutasítás formájában.²⁶ A konzervatív álláspont gyakran kiterjed a nemi szerepekre is, amelyek hagyományos felosztását természetesnek és társadalmilag hasznosnak tartja. Ez magyarázza, hogy a kulturális konzervatív közösségek sokszor ellenállnak a gendersemlegességet célzó politikai vagy jogi reformoknak, hiszen hagyományos nemi szerepnormák és vallási alapok mentén a nem konform viselkedés fenyegetésként jelenhet meg.²⁷

Szintén jellemző a nemzeti identitás, az etnocentrikus világgép és a kulturális homogenitás preferálása, amely a globalizációval, migrációval vagy multikulturalizmussal szembeni szkepszishez vezethet.²⁸ A kulturális konzervativizmus egyik alapelve, hogy a társadalmi változásnak lassúnak és fokozatosnak kell lennie, mert a hirtelen reformok a közösségi szövet felbomlását eredményezhetik. A társadalmi konzervativizmus gyakran párosul a rend és biztonság előtérbe helyezésével, még a személyes szabadságjogok rovására is.²⁹ Ezt az értékrendet gyakran kognitív és motivációs tényezők is megerősítik, például az újdonságkerülés, a komplexitás

²³ Morin 2022.

²⁴ Stenner 2009.

²⁵ Layman 1997.

²⁶ Graham–Haidt–Nosek 2009.

²⁷ Vincent–Parrott–Peterson 2011.

²⁸ Inglehart–Norris 2016.

²⁹ Duckitt–Sibley 2016; Jost et al. 2003.

iránti intolerancia vagy a kognitív lezárásra való hajlam, amely alapján a világ egyszerű és kiszámítható sémák szerint értelmezhető.³⁰ Másutt a kulturálisan konzervatívabb attitűdöket valló kutatási résztvevők nagyobb valószínűséggel értek el magasabb pontszámot a tudás bizonyosságába vetett hit, a dogmatizmus, az értékelés szükségessége és a halálfélelem mérésénél.³¹

A kulturális konzervativizmus gyakorlati következményei jól láthatók a politikai viselkedésben: a kulturálisan konzervatív szavazók jellemzően támogatják azokat a pártokat és mozgalmakat, amelyek a nemzeti szuverenitást, a tradicionális családmodellt és a vallási értékeket hangsúlyozzák. Ez különösen nyilvánvaló a populista jobboldali pártok megerősödésében, amelyek a globalizációval szembeni bizalmatlanságot is politikai tőkévé alakítják.³² Egyes szerzők szerint a társadalmi konzervatívokat elsősorban az erkölcsi-kulturális kérdésekben elfoglalt álláspontjuk definiálja.³³ A társadalmi konzervatívok, bár nem egységesek, valószínűleg támogatják azokat az értékeket és politikákat, amelyek a gazdasági ügyekben a szabadságot védik.³⁴ Érdekes eredmény, hogy a biztonság és a bizonyosság iránti igény általában kulturálisan konzervatív, de gazdaságilag baloldali preferenciákat eredményez.³⁵ Emellett a társadalmi aszimmetria hipotézis szerint a társadalmi konzervatívok előítéletesebbek, mint a társadalmi liberálisok, míg a gazdasági dimenzióra vonatkozóan nincs ilyen feltételezés vagy megfigyelés.³⁶

Eltérések a társadalmi csoportokon belül

A konzervatív értékekkel való azonosulás mértéke merőben eltérő lehet bizonyos társadalmi csoportok között, de országonként is jelentős különbségek fedezhetők fel mind a gazdasági, mind a kulturális aspektus terén. Az alábbi fejezetben végigjárjuk, hogy milyen társadalmi és egyéni tényezők járulnak hozzá ahhoz, hogy valaki a konzervatív értékekkel jobban, vagy kevésbé azonosuljon, továbbá bemutatjuk a kérdéskörben született empirikus kutatásokat is.

³⁰ Kruglanski et al. 2006; Costello et al. 2021.

³¹ Crowson 2009.

³² Mudde 2007.

³³ Busch 2012.

³⁴ Busch 2012.

³⁵ Malka et al. 2014.

³⁶ Crawford et al. 2017.

Nem

Elsőként a nemek közötti különbségeket vesszük górcső alá. A férfiak és nők közötti attitűdkülönbségek mögött szocializációs háttér és eltérő társadalmi szerepek, sztereotípiák húzódnak meg.³⁷ A gazdasági dimenziót tekintve a nők inkább preferálják az állami beavatkozást és az újraelosztást. Ennek háttérében az állhat, hogy a posztindusztriális társadalomban a női foglalkoztatottság növekedésnek indult, ugyanakkor a munka és a család összeegyeztetésének kockázatait aránytalanul viselik (jövedelemkiesés, gondozási terhek, válási kockázat), ezért átlagosan nagyobb támogatást adnak az állami újraelosztásnak és a jóléti szolgáltatásoknak.³⁸ Kulturális kérdések kapcsán egy 14 európai országra kiterjedő kutatás bizonyította, hogy a nők a nemi szerepek és diszkriminációk kapcsán sokkal egalitáriusabb attitűdökkel rendelkeznek, mint a férfiak.³⁹ A bevándorlással kapcsolatos kérdésekben azonban sokkal vegyesebb a kép: míg egyes kutatások szerint a nők kedvezőbben tekintenek a bevándorlásra,⁴⁰ addig más nemzetközi vizsgálatok szerint – különösen a muszlim bevándorlás esetében – éppen ők mutatnak negatívabb attitűdöt.⁴¹ Továbbá érdemes megemlíteni, hogy a nemek közötti ideológiai különbségek a fiatalabb korosztályokban világszerte növekvő tendenciát mutatnak.⁴² Az ifjúság körében tapasztalható nemi ideológiai szakadék erősségét részben kohorsz- és életpályahatások magyarázzák. A Z és a fiatal Y kohorsz női tagjai az oktatási expanzió, a munkaerőpiaci részvétel növekedése és a #MeToo utáni nyilvános diskurzusok hatására könnyebben azonosultak az egalitárius normákkal, ezzel párhuzamosan több országban a fiatal férfiak körében kulturális-identitáspolitikai kérdésekhez kötődő konzervatív visszarendeződés figyelhető meg. A European Social Survey (EES) 2024 és más felmérések alapján ez a kettős mozgás – balratolódó fiatal nők és jobbra húzó fiatal férfiak – a jelenlegi ifjúsági nemi különbségek egyik fő hajtóereje, ám az országok között jelentős különbségek figyelhetők meg.⁴³

Életkor

Az életkor hatása nemcsak abban merül ki, hogy a különböző generációkon belül milyen eltérések lehetnek az ideológiai mintázatokban, hanem a generációk között is meghúzódhatnak eltérések. A kohorszhatás, vagyis különböző szocializációs korszakok (például 2008-as gazdasági világválság, migrációs krízis) eltérő

³⁷ Orbán–Grubits–Stefkovics 2025; Hentschel–Heilman–Peus 2019.

³⁸ Inglehart–Norris 2003; Bozzano–Scabrosetti 2024; Langsæther–Knutsen 2025.

³⁹ Langsæther–Knutsen 2025.

⁴⁰ Szalma–Heers 2024.

⁴¹ Ponce 2017.

⁴² Burn–Murdoch 2024; Nennstiel–Hudde 2025.

⁴³ Milosav et al. 2025; Orbán–Grubits–Stefkovics 2025.

hatást gyakorolnak a különböző korosztályokra,⁴⁴ emellett az életpálya hatása is erős lehet, mivel ahogy az emberek idősödnek, úgy változhatnak meg az egyének erőforrásai, ami átrendezheti a gazdasági preferenciákat.⁴⁵ A nemzetközi longitudinális kutatások azt mutatják, hogy a fiatalok gazdaságilag piacpártibbak, valamint szkeptikusan tekintenek az állami költekezésre szemben az idősekkel, akik pozitívabban állnak a jóléti állam modelljéhez, ám önmagában a gazdasági preferenciákban nincs az életkornak érdemi hatása, kulturális téren az idősek jóval konzervatívabban állnak.^{46, 47} Ennek egyik fontos magyarázata, hogy az életkor növekedésével csökken a nyitottságra és komplexitásra való hajlandóság; az idősebb életkorral járó rendigény pedig igazoltan konzervatív orientációt jelez előre kulturális kérdésekben.⁴⁸ A korábbi szocializáció tartósan tradicionálisabb értékekkel párosul, ami a családi és nemi szerepnormákban is megjelenik.⁴⁹

Lakóhely

Az ideológiai attitűdök nemcsak nemi és életkori törésvonalak mentén rendeződnek, hanem érdemben alakíthatja őket a lakóhely típusa is. A nagyváros–előváros–kisváros–falú tengelyen jelentkező sűrűségi és társadalmi összetételbeli különbségek a mindennapi tapasztalatok és helyi normák közvetítésével – különösen kulturális kérdésekben – eltérő konzervativizmushoz vezethetnek. A lakóhelyalapú ideológiai törésvonalak kutatása gazdag múltra tekint vissza. A városi–elővárosi–kisvárosi–falusi különbségek részben szelekciós (ki hová költözik), részben kontextuális (milyen normák, hálózatok, gazdasági szerkezet veszi körül) mechanizmusokból fakadnak, és a klasszikus központ-periféria hasadás modern változataiként érthetőek meg. Míg a külvárosi, vidéki életforma a konzervatív identitás preferenciája,⁵⁰ addig a nagyvárosi sűrűség és diverzitás gyakoribb csoportközi érintkezést hoz, ami a kutatások szerint csökkenti az előítéletet, miközben a kapcsolathálókok kozmopolitább, liberálisabb normákat erősítenek.⁵¹ A nemzetközi kutatások azt mutatják, hogy a gazdasági preferenciák lakóhelyalapon jóval kevésbé válnak szét, mint a kulturálisak. Az ESS harminc országra kiterjedt adatain végzett összehasonlítás szerint a jóléti újraelosztás támogatásában nincs szignifikáns eltérés a város-vidék felosztásban, kulturális kérdésekben, így a migráció és a globalizáció megítélése kapcsán már számottevőek a különbségek.⁵² Egy 66 országra kiterjedő nemzetközi kutatás szintén megerősítette, hogy a növekvő te-

⁴⁴ Arts 2022.

⁴⁵ Vlandas–McArthur–Ganslmeier 2021.

⁴⁶ O’Grady 2023.

⁴⁷ Olivera 2015.

⁴⁸ Cornelis et al. 2009.

⁴⁹ Norris–Inglehart 2019.

⁵⁰ De Maesschalck 2011; Orbán–Grubits–Stefkovic 2025.

⁵¹ Hooghe–Marks 2018.

⁵² Kenny–Luca 2021.

lepülésméret összefügg az erősödő progresszív gondolkodással, továbbá a szerzők azt is megállapítják, hogy a különbségek nagysága egyenesen arányos a fejlettségi indexszel: a gazdagabb országok esetén a város-vidék ideológiai távolsága számottevőbb, mint a kevésbé fejlett országokban.⁵³

Végzettség

Az eltérő végzettségű emberek között is húzódnak jelentős eltérések a konzervatív értékekkel való azonosulásban. Meltzer és Richard *mediánszavazó*-elmélete szerint a magasabban képzetek, akik nagyobb eséllyel rendelkeznek magasabb jövedelemszinttel is, kevésbé támogatják a széles körű újraelosztást, ellenben inkább a piacpárti megoldásokat és alacsonyabb adókat preferálnak, amelyek a gazdasági konzervativizmus pillérei.⁵⁴ Ezzel szemben az alacsonyabb végzettségűeknek munkanélküliségi és jövedelemingadozási kitettsége nagyobb, ezért erősebb az igényük a széles körű újraelosztásra és állami beavatkozásra.⁵⁵ A kulturális dimenzió esetén az oktatásnak liberalizáló hatása van, mert növeli a komplexitástűrést és erősíti az univerzalista, kozmopolita értékek érvényesülését. A bővülő információáramlás és csoportközi kontaktus alacsonyabb fenyegetésérzetet és liberálisabb normákhoz vezet a nemi és kisebbségi jogi kérdések terén.⁵⁶ A kevésbé képzetek komplexitástűrése alacsonyabb, ami a bevándorlással kapcsolatos magasabb fenyegetettségérzettel párosul,⁵⁷ továbbá körükben gyakoribb a szubjektív státuszvesztés érzése, ami a konzervatív identitáspolitikai álláspontok felé tereli őket (rend, hagyományok, nemzeti kultúra).⁵⁸

Intézményi bizalom

A demográfiai tényezőkön túl más egyéni szintű hatások is befolyásolhatják a konzervatív értékekkel való azonosulást. Például a különböző állami és nem állami intézményekbe vetett bizalom mértéke is képes előre jelezni a konzervatív attitűdök erősségét. Az egyik megközelítés szerint ha az egyén az államot megbízhatónak és kompetensnek látja, könnyebben elhiszi, hogy a közpénzek megfelelően hasznosulnak, ami a jóléti állam támogatásához vezethet, míg alacsony bizalom esetén a kisebb állam preferálása kerül előtérbe.⁵⁹ Egy 22 európai országra kiterjedő kutatás azt találta, hogy a jóléti reformok elfogadása erősen összefügg az intézményi bizalommal, továbbá a magas bizalomszint a jóléti állam kérdésében képes eltün-

⁵³ Luca et al. 2023.

⁵⁴ Meltzer–Richard 1981.

⁵⁵ Duman–Kemmerling 2020; Häusermann–Schwander 2009; Schwander–Häusermann 2013.

⁵⁶ Dotti Sani–Quaranta 2022; Deole–Zeydanli 2021; Rivera-Garrido 2022.

⁵⁷ Borgonovi–Pokropek 2019; Gidron–Hall 2017.

⁵⁸ Gidron–Hall 2017; Norris–Inglehart 2019.

⁵⁹ Goubin–Kumlin 2022.

tetni az egyének közötti ideológiai különbségeket is.⁶⁰ Az intézményi bizalom kulturális értékekre gyakorolt hatása abban ragadható meg, hogy magas bizalom mellett az állam legitim védelmezőként jelenik meg, így nagyobb a nyitottság alternatív családformák, liberálisabb nemi szerepfelfogás és a vallási tekintély gyengülése iránt.⁶¹ Alacsony bizalom esetén viszont erősödik a fenyegetettségérzet, amely a hagyományos családmodellhez, a házasság intézményéhez és a vallás normatív súlyához való ragaszkodást erősíti.⁶² Empirikus kutatások szerint az alacsonyabb bizalommal rendelkező társadalmakban a konzervatív családi és gendernormák jobban érvényesülnek.⁶³

Nemzeti, lokális identitás

Az eltérő identitáspreferenciák szintén hozzájárulhatnak a konzervatív értékekkel szembeni attitűdök alakulásához. A nemzeti, lokális önmeghatározás gyakrabban társul határhúzó, rend- és hagyománycentrikus preferenciákkal, míg a kozmopolita/európai orientáció a személyes szabadságjogok, pluralizmus és univerzalizmus hangsúlyát erősíti.⁶⁴ Az „európaiság” ráadásul tipikusan kettős szerkezetű – Bruter klasszikus megkülönböztetése szerint civikus (jogok, intézmények) és kulturális (szimbólumok, közösségi hovatartozás) elemekből áll –, ahol a civikus komponens kevésbé kapcsolódik a kulturálisan konzervatív nézetekhez.⁶⁵ A nemzeti identitás gyakran együtt jár azzal, hogy a jóléti juttatásokat elsősorban a „saját csoport” számára tartjuk jogosnak (*deservingness, welfare chauvinism*): a „mieinknek” védelem és bőkezűség jár, míg „másokat” szigorúbban mérlegelünk. Ez a szelektív szolidaritás jól illeszkedik a kulturális konzervativizmushoz (hagyományos normák, rendpártiság), és összekapcsolja a lokális önazonosságot a protekcionista gazdasági elvárásokkal.⁶⁶ Összességében a lokális/nemzeti orientáció gyakoribb együttjárást mutat konzervatív kulturális értékekkel, míg a kozmopolita/európai önazonosság inkább liberális irányba tolja a preferenciákat.⁶⁷

Ország szintű különbségek

A konzervativizmus gazdasági és kulturális értékeihez való viszonyulásban nemcsak egyéni vagy településtípusból fakadó különbségek figyelhetők meg, hanem mélyebb, ország szintű eltérések is. A demokratikus hagyományok fennállásának ideje és a piacgazdasági intézmények stabilitása meghatározó szerepet játszik abban, hogy az

⁶⁰ Garritzmann–Neimanns–Busemeyer 2023.

⁶¹ Halman–Ingen 2015; Norris–Inglehart 2011.

⁶² Ruiter–Graaf 2006; Ruiter–Tubergen 2009.

⁶³ Ruiter–Graaf 2006; Voicu 2009; Halman–Ingen 2015.

⁶⁴ Hooghe–Marks 2018.

⁶⁵ Bruter 2004.

⁶⁶ Eick–Larsen 2022; Koster–Achterberg–Waal 2013.

⁶⁷ Hooghe–Marks 2018.

állampolgárok mely értékekhez kötődnek szorosabban. A posztkommunista országokban – ahol a rendszerváltás óta eltelt idő rövidebb, és a politikai intézmények legitimitása gyakran vitatott – a kulturális konzervativizmus erősebb, különösen a családi értékek, a vallásosság és a nemzeti identitás terén.⁶⁸ Ezzel párhuzamosan gazdasági kérdésekben inkább egalitárius, állami szerepvállalást támogató attitűdök jelennek meg, amelyeket a tranzíciós bizonytalanság és a jóléti biztonság iránti igény táplál.⁶⁹ Nyugat- és Észak-Európában, ahol a demokratikus intézmények nagyobb múltra tekintenek vissza és a jóléti állam stabilabb kereteket nyújt, a kulturális liberalizmus és a progresszív attitűdök elfogadottsága jóval magasabb, miközben a gazdasági konzervativizmus főként az újraelosztás mértékéről szóló vitákban érhető tetten.⁷⁰

Nemzetközi összehasonlítások szerint a kulturális és gazdasági konzervativizmus közötti kapcsolat erősen függ az adott ország történeti és intézményi kontextusától. Inglehart és Welzel értéktérképe alapján a posztkommunista társadalmak a hagyományos és túlélésorientált értékekhez kötődnek erősebben, míg a nyugat- és észak-európai demokráciákban inkább a szekuláris-rationális és önkifejező értékek dominálnak.⁷¹ Malka és szerzőtársai kimutatták, hogy a kulturális és gazdasági konzervativizmus pozitív összekapcsolódása elsősorban a régebbi demokratikus hagyományokkal rendelkező országokra jellemző, míg a posztkommunista régióban a két dimenzió gyakran szétválik, és a kulturális konzervativizmus egalitárius gazdasági preferenciákkal társul.⁷² Hasonló eredményekre jutott Bustikova a radikális jobboldali mobilizációt vizsgálva: a kommunista örökségből táplálkozó identitáspolitikai a kulturális dimenzióban erős konzervativizmust teremtett, miközben a gazdasági kérdésekben a társadalmi biztonság keresése dominált.⁷³ Egy 2012-es, húsz országra kiterjedő kutatás azt vizsgálta, hogyan különbözik a konzervatív értékek és a politikai orientáció közötti kapcsolat a posztkommunista és a nyugati országokban élők körében. Az eredmények szerint a konzervatív értékek (például hagyomány, konformitás, biztonság) és a politikai orientáció közötti kapcsolat erősebb az előbbi régióban, mint a nyugati országokban.⁷⁴ Összességében tehát az európai konzervativizmus sokszínűsége nemcsak társadalmi-demográfiai törésvonalakból, hanem történeti és intézményi különbségekből is fakad: a régebbi demokráciák kulturálisan nyitottabb és gazdaságilag inkább piacpárti mintázata éles kontrasztban áll a posztkommunista országok kulturálisan zártabb, de gazdaságilag egalitáriusabb profiljával.⁷⁵

⁶⁸ Inglehart–Welzel 2005; Welzel 2013.

⁶⁹ Gel'man 2015.

⁷⁰ Alesina–Giuliano 2015.

⁷¹ Inglehart–Welzel 2005.

⁷² Malka et al. 2014.

⁷³ Bustikova–Kitschelt 2009.

⁷⁴ Barni–Vieno–Roccató 2016.

⁷⁵ Gere–Kollár–Stefkovic 2025.

Adatok és módszertan

Elemzésünk alapját a Századvég Alapítvány Európa Projektjének 2025-ös felmérése adta. A Századvég Alapítvány 2016 óta végez felmérést az Európai Unió összes tagállamában és azon túl aktuális politikai és társadalmi kérdésekben. A 2025-ös adatfelvétel harminc országban készült CATI (Computer Assisted Telephone Interview) módszertannal országonként ezer fő megkérdezésével, mely reprezentatív az alapvető demográfiai tényezők mentén.⁷⁶

A gazdasági és kulturális konzervativizmus mérésére a Jim A. C. Everett által kidolgozott tizenkét tételből álló Social and Economic Conservatism Scale (SECS)⁷⁷ értékskálát alkalmaztuk. Bár a kutatók korábban már számos módszert dolgoztak ki a konzervativizmus empirikus mérésére, az Everett által kidolgozott skála egy könnyen alkalmazható, értékítélettől mentes, időtálló kulcsszavakhoz való viszonyulást térképez fel. A válaszadóknak minden értékskálához tartozó elemről meg kellett mondaniuk, hogy 0 és 100 közötti értéken mennyire azonosulnak az adott értékkel,⁷⁸ melyek a következők voltak: abortusz, jóléti juttatások, korlátozott kormányzás, katonaság és nemzetbiztonság, vallás, fegyvertartás, hagyományos házasság, hagyományos értékek, pénzügyi és költségvetési felelősség, üzlet, családi egység, hazaszeretet. Megerősítő faktorelemzéssel hoztuk létre a konzervativizmus két dimenzióját: a gazdaságit és a kulturálist. Az elemzéshez az egyéni hatások becslésekor további változókat is felhasználtunk. Az európai identitás méréséhez egy bináris változót alkalmaztunk, amely a nemzeti és az európai identitás elsődlegességét méri.⁷⁹ Az ideológiai tényezők hatásának vizsgálatához két kérdést is használtunk: A bal–jobb skálán való elhelyezkedés, valamint a liberális–konzervatív tengelyen való önbesorolás 0–10 fokú skáláját.^{80, 81} A kérdőívben szerepelt egy olyan kérdés, miszerint a válaszadó a lokális közösségeket és értékeket tartja fontosabbnak, vagy pedig egy globális társadalom részeként tekint saját magára.⁸² Az intézményi bizalom kapcsán a válaszadóknak összesen 15 intézményről kellett nyilatkozniuk, hogy négyfokú skálán mennyire bíznak bennük,⁸³ majd a változókat megerősítő faktorelemzéssel egyetlen változóba tömörítettük.

⁷⁶ A kutatásban részt vett országok: az Európai Unió 27 tagállama, valamint Svájc, Norvégia és az Egyesült Királyság.

⁷⁷ Everett 2013.

⁷⁸ „Kérjük, jelölje meg, hogy az egyes kérdésekkel kapcsolatban milyen mértékben érzi magát pozitívan vagy negatívan.”

⁷⁹ „Ön elsősorban inkább a saját országához tartozónak vagy inkább európainak tartja magát? 1: Elsősorban európainak, 2: Elsősorban a saját országához tartozónak.”

⁸⁰ „Ön hová sorolná magát az alábbiak közül? 0: Baloldali, 10: Jobboldali.”

⁸¹ „Hol helyezné el saját magát az alábbi skálákon? 0: Liberális, 10: Konzervatív.”

⁸² „Melyik állítás jellemzőbb Önre? Válassza ki azt, amelyik közelebb áll az Ön értékrendjéhez. 1: Fontos számomra, hogy támogassam a helyi közösségeket és értékeket. 2: Fontos számomra, hogy egy globális társadalom részeként gondolkodjak és cselekedjek.”

⁸³ „Mennyire bízik Ön az alábbi intézményekben?”

Az egyes elemek faktorsúlyai az M3. táblázatban láthatóak. A pártpreferenciát mérő kérdés alapján létrehoztunk egy bináris változót, amely elkülönítette azokat a válaszadókat, akik populista vagy szélsőjobboldali pártra szavaznának egy parlamenti választáson.⁸⁴ A besorolást a Down és Han (2020) által kidolgozott módszer szerint hoztuk létre, és aktualizáltuk a felmérésben szereplő pártokra.⁸⁵ Az ország szintű hatások becsléséhez a kutatásban részt vett harminc országot három kategóriába soroltuk Piurko és munkatársai által alkalmazott besorolás alapján:⁸⁶ *liberális* országnak tekintettük azokat, ahol a jóléti állam és a liberális demokrácia sok évtizedes hagyománnyal rendelkezik,⁸⁷ *tradicionális* országnak tekintettük azokat, ahol a vallásosság nyilvánosságban betöltött szerepe meghatározó,⁸⁸ míg a harmadik kategóriát a *posztkommunista* országok jelentették, minden olyan ország bevonásával, amelyek hosszú ideig osztoztak a kommunista elnyomás és az egypártrendszer múltjában.⁸⁹

Statisztikai megközelítésünk az alábbiak szerint épült fel: elsőként bemutattuk, hogyan oszlottak el az egyes országok között a faktoranalízissel létrehozott gazdasági és kulturális változók átlagai. Ezután korrelációs elemzést készítettünk a két dimenzió egymáshoz fűződő viszonyáról, szintén országokra lebontva. Végül az egyéni hatások becslésére többszintű lineáris regressziós modelleket készítettünk a teljes mintán lefuttatva. A függő változó mindkét modell esetén a két dimenzió volt, míg a modellek független változóit a korábban felsorolt változók jelentették. A modellekben az országot random hatásként szerepeltettük annak érdekében, hogy figyelembe vegyük a nemzeti kontextusok közötti eltéréseket. A statisztikai elemzést az R program segítségével végeztük az *lme4*,⁹⁰ az *sf*,⁹¹ valamint az *rnatu-ralearth*⁹² csomagok használatával. Az eljárás során a hiányzó értékeket többszörösen imputáltuk, azaz több, egymástól független, valószínűségi alapon generált teljes adatállományt hoztunk létre. A regressziós elemzéseket mindegyik imputált adatállományon lefuttattuk. Ez a megközelítés biztosítja, hogy a hiányzó adatokból származó bizonytalanság is megfelelően tükröződjön a modellbecslésekben, és csökkenti a torzítás kockázatát a hiányzó adatok egyszeri imputációjához képest. Az eljárást az R program *mice*⁹³ csomagjának segítségével hajtottuk végre.

⁸⁴ Írország és Litvánia esetében a kérdőívben ilyen párt nem szerepelt.

⁸⁵ Down–Han 2020; Stefkovics–Zenovitz 2023.

⁸⁶ Piurko–Schwartz–Davidov 2011; Gere–Stefkovics é. n.

⁸⁷ Ebbe a kategóriába kerültek be az észak-európai országok, valamint a nyugat-európai országok többsége.

⁸⁸ Ebbe a kategóriába soroltuk be a dél-európai országok többségét.

⁸⁹ Gere–Kollár–Stefkovics 2025.

⁹⁰ Bates et al. 2015.

⁹¹ Pebesma–Bivand 2023.

⁹² Massicotte–South 2025.

⁹³ Buuren–Groothuis-Oudshoorn 2011.

Eredmények

Elsőként a leíró statisztikákat mutatjuk be. Ahogyan korábban taglaltuk, a tizenkét kérdésből álló konzervatív skálát az Everett által alkalmazott módszer szerint⁹⁴ két dimenzióra bontottuk konfirmatív faktoranalízissel. Mivel több változó is gyengén illeszkedett a faktorokra, ezért kizártuk azokat a változókat, melyek megtartása nagy információvesztéssel járt volna. A gazdasági dimenzió öt eleméből kizártuk a fegyvertartást, ami jelentősen megnövelte a faktor megbízhatóságát (Cronbach-alfa = 0,72). A kulturális dimenziónál már több változó kizárására volt szükség, így az abortusz, a katonaság és nemzetbiztonság, valamint a patriotizmus került ki a végleges kulturális faktorból, melynek megbízhatósága így erősebb, mint a gazdasági dimenzióé (Cronbach-alfa = 0,8). A végleges faktorsúlyokat az M1. és M2. táblázat mutatja. Az 1. táblázatban látható, hogy mely értékek kerültek bele a konzervativizmus két dimenziójába, melyeket felhasználtunk az elemzéshez.

1. táblázat: A konzervativizmus két dimenziójának végleges elemei

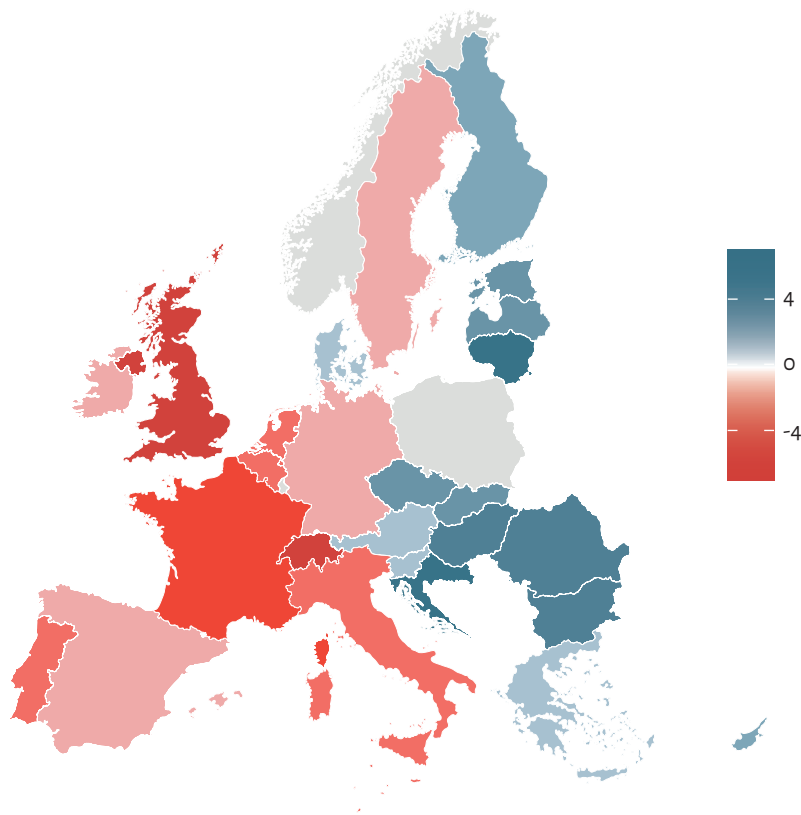
Gazdasági dimenzió	Kulturális dimenzió
Jóléti juttatások	Családi egység
Korlátozott kormányzás	Hagyományos házasság
Pénzügyi és költségvetési felelősség	Hagyományos értékek
Üzlet	Vallás

Az így kapott dimenziók átlagértékeit országonként aggregáltuk. Az 1. ábrán a gazdasági dimenzió eredményei láthatóak, színekkel megjelölve, hogy az egyes országok faktorátlagai mennyire mozognak erősen negatív, vagyis kevésbé konzervatív, avagy pozitív, azaz erősen konzervatív tartományban. Az ábra alapján – néhány kivételtől eltekintve – kirajzolódik egy nyugat-kelet megosztottság a vizsgált országok között. Gazdaságilag a legkevésbé konzervatív országok közé sorolható Nagy-Britannia, Svájc, valamint Franciaország, míg a leginkább konzervatívak közé Horvátország, Litvánia és Bulgária sorolható. Magyarország gazdasági értelemben a pozitív tartományban helyezkedik el, a harminc ország közül az ötödik helyet foglalja el az adatok alapján (lásd M4. táblázat).

Hasonló kép rajzolódik ki, a nyugat-kelet megosztottság még markánsabb a kulturális dimenziónál. A 2. ábrán jól látható, hogy a nyugat-európai és skandináv államok egyöntetűen a negatív tartományban helyezkednek el, míg az egykori keleti blokk országai (Szlovénia kivételével) a pozitív tartományba kerültek a kulturális konzervativizmus tekintetében. Az adatok alapján a legkevésbé konzervatív országok közé tartozik Svájc, az Egyesült Királyság és Spanyolország, míg

⁹⁴ Everett 2013.

1. ábra: A konzervativizmus gazdasági dimenzió faktor átlagainak országokénti eloszlása

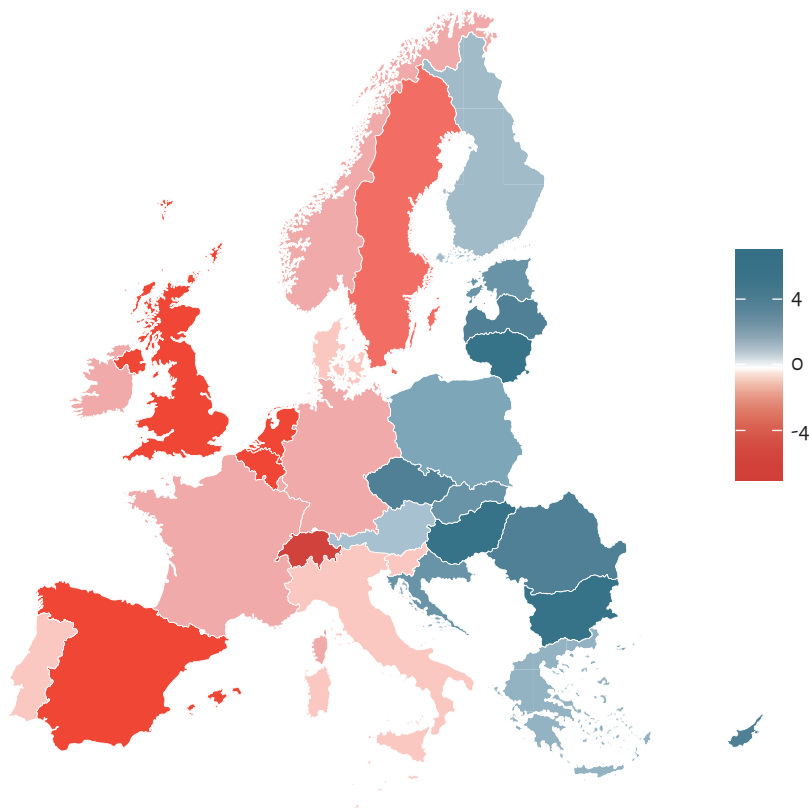
Forrás: Századvég-szerkesztés, Századvég Európa Projekt-adatok alapján

Megjegyzés: magas érték: erősen konzervatív ország, alacsony érték: kevésbé konzervatív ország

a legkonzervatívabb ország Magyarország, amelyet kis különbséggel Bulgária és Litvánia követ a rangsorban.

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy a két dimenzió között országoként mekkora a lineáris kapcsolat. Ennek érdekében korrelációs elemzést végeztünk a gazdasági és a kulturális faktor között, külön az egyes országokra lebontva. Az eredmények a 3. ábrán láthatók. Jól megfigyelhető, hogy nincs olyan ország, ahol a két faktor közötti korreláció gyenge lenne, ugyanakkor az országok között így is számottevő eltérések mutatkoznak. A legerősebb korreláció a gazdasági és kulturális konzervativizmus között az Egyesült Királyságban, Svájcban és Franciaországban tapasztalható, mindhárom országhoz tartozó korrelációs együttható meghaladja a 0,7-et. E három országban mindkét dimenzió átlaga erősen a negatív tartományban helyezkedik el, és az elemzés azt mutatja, hogy az értékekkel való azonosulás közötti kapcsolat erős. A leggyengébb korreláció Magyarország és Horvátország

2. ábra: A konzervativizmus kulturális dimenzió faktor átlagainak országokénti eloszlása

Forrás: Századvég-szerkesztés, Századvég Európa Projekt-adatok alapján

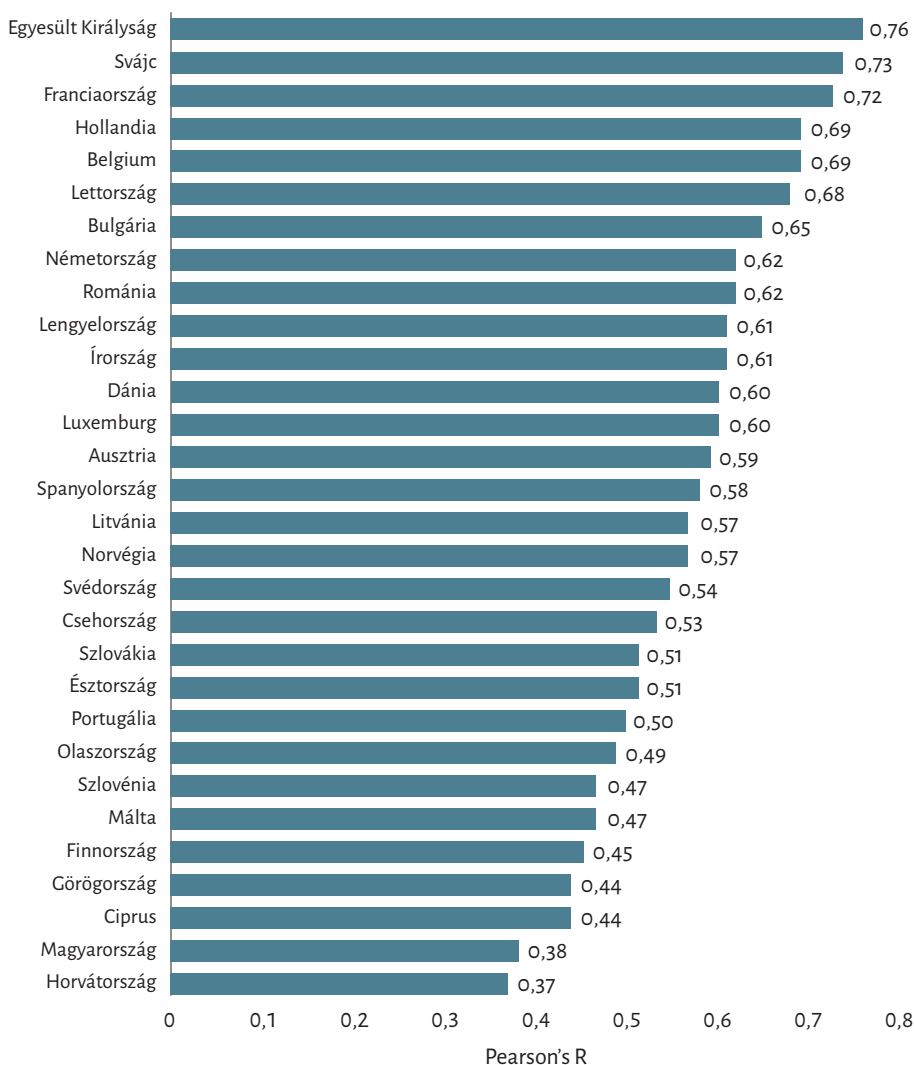
Megjegyzés: magas érték: erősen konzervatív ország, alacsony érték: kevésbé konzervatív ország

esetében figyelhető meg, ahol az együttható értéke 0,4 alatt marad. Az alacsonyabb korrelációs együttható mértékét az magyarázhatja, hogy bár mindkét ország gazdasági és kulturális átlagértékei a pozitív tartományban helyezkednek el, ezekben az országokban az egyének gondolkodásában szétválik a gazdasági és kulturális konzervativizmus, így másképp is viszonyulnak az értékcsoporthoz.

Ahogy korábban említettük, az egyéni és országszintű hatások becslésére regressziós modelleket készítettünk, külön a gazdasági és a kulturális dimenzióra, amelyek a függő változókat jelentették. A vizsgálat során többszörös iterációs regressziós modellt alkalmaztunk a hiányzó adatok kezelésére és a becslések stabilitásának növelésére.

A regressziós elemzés eredményeit a 2. táblázat mutatja. Az eredmények alapján az egyéni és országszintű összefüggések eltérnek a gazdasági és a kulturális dimenzióban. A demográfiai változók közül csak a végzettség és az életkor gyako-

3. ábra: A konzervativizmus gazdasági és kulturális dimenziói közötti korreláció országok közötti összehasonlítása

Forrás: Századvég-szerkesztés, Századvég Európa Projekt-adatok alapján

rol szignifikáns hatást mindkét dimenzióra. Az alacsony végzettségűekhez képest a középfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkezők nagyobb valószínűséggel azonosulnak a konzervatív értékekkel, különösen a gazdasági dimenzióban. Az életkorral való összefüggés már jóval gyengébb, de az idősebb válaszadók körében szintén erősebb a konzervatív értékekkel való azonosulás. A nemek között csak

a kulturális dimenzióban mutatható ki szignifikáns különbség: a nők kulturális szempontból átlagosan kevésbé konzervatívak a férfiaknál. A lakóhely típusa viszont csak gazdasági kérdéseknél jelentős: a negatív irányú összefüggés azt jelzi, hogy a vidéki lakosok nagyobb valószínűséggel konzervatívak gazdasági kérdésekben, mint a nagyvárosiak. Mindkét dimenzió esetében erős kapcsolat figyelhető meg a nemzeti és európai identitás viszonya között. A negatív irányú összefüggés azt jelenti, hogy akik elsősorban nemzeti identitásúként határozzák meg magukat, nagyobb valószínűséggel azonosulnak a konzervativizmus mindkét értékcsoportjával. A kulturális dimenzióban ez a kapcsolat a legerősebb. A lokális vs. globális szemlélet prioritizálása érdemben nem függ össze a konzervativizmussal való azonosulással, ugyanakkor azok, akik a lokális értékeket tartják fontosabbnak, enyhén nagyobb valószínűséggel viszonyulnak pozitívabban a konzervatív gazdasági és kulturális értékekhez. Az ideológiai változók hatása csak a kulturális kérdéseknél szignifikáns, és az összefüggés erőssége is nagyobb, mint a gazdasági dimenzióban: a jobboldali és a magukat konzervatívként meghatározó válaszadók körében nagyobb a konzervatív értékekkel való azonosulás valószínűsége. Az intézményi bizalom összefüggése csak a gazdasági dimenziónál szignifikáns, a pozitív irány azt mutatja, hogy az intézményekben jobban bízó válaszadók erősebben azonosulnak a gazdasági konzervativizmussal. Ezzel szemben a szavazói preferencia kizárólag a kulturális dimenzióban jelentős; azok, akik szélsőjobboldali, vagy populisták jobboldali pártokra szavaznak saját hazájukban, nagyobb eséllyel azonosulnak a kulturálisan konzervatív értékekkel.

Összességében megállapítható, hogy az egyéni tényezők közül a nemzeti identitás elsődlegessége bizonyult a legerősebb hatásúnak a konzervatív értékekkel való azonosulásban. Végezetül az ország szintű hatások kapcsolata azt mutatja, hogy a liberális országokhoz képest a tradicionális országokban élés nem mutat szignifikáns különbséget, míg a posztkommunista országban élés mind a gazdasági, mind a kulturális konzervativizmussal szorosabb kapcsolatot mutat.

2. táblázat: A gazdasági és kulturális dimenzióra futtatott lineáris regressziós modell eredményei

	Gazdasági dimenzió		Kulturális dimenzió	
	Std. béta (SE)	p	Std. Béta (SE)	p
Konstans	-0,29 (0,05)	< 0,001	-0,24 (0,05)	< 0,001
Nem (ref.: férfi)	-0,01 (0,01)	0,322	-0,02 (0,01)	0,001
Életkor	0,11 (0,01)	< 0,001	0,14 (0,01)	< 0,001

	Gazdasági dimenzió		Kulturális dimenzió	
Településtípus	-0,03 (0,01)	< 0,001	0,00 (0,01)	0,528
Középfokú végzettség (ref.: alacsony végzettség)	0,20 (0,01)	< 0,001	0,10 (0,01)	< 0,001
Felsőfokú végzettség	0,29 (0,02)	< 0,001	0,08 (0,02)	< 0,001
Nemzeti vs. európai identitás	-0,09 (0,01)	< 0,001	-0,14 (0,01)	< 0,001
Lokális vs. globális identitás	-0,14 (0,01)	< 0,001	-0,10 (0,01)	< 0,001
Bal–jobb skála	0,04 (0,01)	< 0,001	0,05 (0,01)	< 0,001
Liberális–konzervatív skála	-0,00 (0,01)	0,642	0,14 (0,01)	< 0,001
Intézményi bizalom	0,02 (0,01)	< 0,001	-0,00 (0,01)	0,840
Szélsőjobboldali/populista szavazó	-0,00 (0,01)	0,826	0,03 (0,01)	< 0,001
Tradicionalis ország (ref.: liberális ország)	0,03 (0,09)	0,719	0,12 (0,09)	0,180
Posztkommunista ország	0,30 (0,08)	< 0,001	0,41 (0,07)	< 0,001

Véletlen hatások		
σ^2	129,85	156,16
τ_{00}	5,23 C1	5,76 C1
ICC	0,04	0,04
N_ország	30	30
N_egyén	30 000	30 000
Marginális R ² / kondicionális R ²	0,076 / 0,1119	0,134 / 0,165

Forrás: Századvég-szerkesztés, Századvég Európa Projekt-adatok alapján

Összegzés

A politikai ideológiák és identitások, valamint az ideológiai preferenciák változásainak empirikus kutatása nagy múltra tekint vissza. Keveset tudunk azonban arról, hogy a különböző konzervatív értékek elfogadottsága milyen mértékben van jelen Európában az egyén ideológiai pozíciójától függetlenül. Jelen tanulmányunkban nagymintás kérdőíves kutatás segítségével vizsgáltuk meg a konzervatív értékcsoporthoz való azonosulás mértékét harminc európai országban. Kutatásunk alkalmas volt arra, hogy összehasonlítsuk az egyes országokat és régiókat is a konzervatív attitűdökkel való azonosulás mértékével, emellett az ezt befolyásoló egyéni és országszintű hatások becslését is elvégeztük.

Az eredmények azt mutatják, hogy mind a gazdasági, mind a kulturális konzervativizmus kapcsán kirajzolódik egy nyugat–kelet irányú megosztottság, miszerint a kelet-közép-európai országok azok, melyek gazdaságilag és kulturálisan is erősebb konzervatív értékorientációval rendelkeznek, ugyanakkor az egyes országok között jelentős eltéréseket láthatunk. A korrelációs elemzés kimutatta azt is, hogy számos országban különválnak a gazdasági és kulturális értékorientációk, Magyarország esetében az egyik legalacsonyabb a korrelációs együttható. Ennek hátterében különböző társadalmi és politikai kontextusok állhatnak, amik különböző attitűdökhöz vezetnek. Ez rávilágít arra, hogy a gazdasági és kulturális nézetek nem mindig követik ugyanazt az ideológiai skálát.⁹⁵ Végül lineáris regressziós elemzést végeztünk el a két értékdimenzióra, mely rávilágított arra, hogy a legerősebben az országszintű különbségek függenek össze a konzervatív értékskálával való érzelmi azonosulással. Az egyéni hatások tükrében szembevetendő, hogy a lokális értékek preferenciája és a nemzeti identitás erősebb konzervatív orientációt jelez. Ez összhangban áll azokkal a politikai pszichológiai kutatásokkal, amelyek szerint a konzervatív értékrendű emberek hajlamosabbak erősebb lokális kötődésre és bizalmatlanabbak a külvilággal szemben, így politikai attitűdjeik is inkább helyi és nemzeti szinten formálódnak.⁹⁶ Figyelemre méltó eredmény, hogy a liberális–konzervatív tengelyen való önbesorolás csak a kulturális dimenzió értékeihez való érzelmi viszonyulással függ össze. Ez megerősíti Gere és Stefkovics kutatását, miszerint a gazdasági szempontok határozzák meg az EU tagállamain belül a legkevésbé az ideológiai pozíciót.⁹⁷ Szembetűnő továbbá az is, hogy a szélsőjobboldalnak, vagy populista jobboldalnak minősített pártokra való szavazás is csak a kulturális dimenzió értékeivel való érzelmi viszonyulással függ össze. Ennek magyarázata lehet, hogy a szélsőjobboldali vagy populista jobboldali pártok politikai kultúrája gyakran érzelmi narratívákra épít, amelyek kizáró identitásokra

⁹⁵ Malka et al. 2019.

⁹⁶ Brewer et al. 2023.

⁹⁷ Gere–Stefkovics é. n.

összpontosítanak, és erős érzelmi kötődést alakítanak ki a nemzeti szuverenitás és a hagyományos értékek védelme körül.⁹⁸ Ez a diskurzus szorosan összefonódik a kulturális konzervativizmussal, amely a társadalmi normák, vallási értékek és a nemzeti identitás megőrzésére helyezi a hangsúlyt. Az ilyen pártok kommunikációja gyakran érzelmi alapú, amely a kulturális identitás védelmét és a külső fenyegetettség érzését erősíti, így egy kulturálisan konzervatív orientációval rendelkező szavazóbázist formál, amit empirikus kutatások is alátámasztanak. Egy 2023-as tanulmány megállapította, hogy Olaszországban a jobboldali populista pártok kommunikációjában az érzelmi elemek dominálnak, különösen a kulturális értékek védelme és az autoritárius ideológia hangsúlyozása során.⁹⁹

Kutatásunk elsőként vizsgálta a konzervatív értékcsoporthoz való viszonyulást harminc európai országra kiterjedően, lehetővé téve az országok és régiók között meghúzódó különbségek feltárását az egyes értékek elfogadottságában. Az eredmények rámutattak arra, hogy a konzervatív értékek elfogadottságában egyfajta „vasfüggöny” rajzolódik ki az európai országok között, különösen kulturális kérdések kapcsán. Bízunk abban, hogy tanulmányunk hozzájárul az Európai Unión belül tapasztalt ideológiai, és más értékrendi különbségek alaposabb megértéséhez. Jövőbeli kutatások számára a kelet-nyugat törésvonal, különösen a posztkommunista régió és a nyugati demokráciák közötti eltérések komplexebb vizsgálatát javasoljuk.

Irodalom

- Alesina, Alberto – Giuliano, Paola 2015: Culture and institutions. *Journal of Economic Literature*, 53. évfolyam, 4, 898–944.
- Arts, Wil 2022: The European Values Study and Grand Theory: A Fruitful Alliance? In Luijkx, Ruud – Reeskens, Tim – Sieben, Inge (szerk.) *Reflections on European Values*. Tilburg, Open Press Tilburg University. <https://doi.org/10.26116/09eq-y488>
- Barni, Daniela – Vieno, Alessio – Roccato, Michele 2016: Living in A Non-Communist versus in A Post-Communist European Country Moderates the Relation between Conservative Values and Political Orientation: A Multilevel Study. *European Journal of Personality*, 30. évfolyam, 1, 92–104. <https://doi.org/10.1002/per.2043>
- Bates, Douglas – Mächler, Martin – Bolker, Ben – Walker, Steve 2015: Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67. évfolyam, 1, 1–48. <https://doi.org/10.18637/jss.v067.i01>

⁹⁸ Gianolla–Mónico–Cruz 2024.

⁹⁹ Caiani–Di Cocco 2023.

- Borgonovi, Francesca – Pokropek, Artur 2019: Education and Attitudes Toward Migration in a Cross Country Perspective. *Frontiers in Psychology*, 10. évfolyam. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02224>
- Bozzano, Monica – Scabrosetti, Simona 2024: What Drives Gender Gaps in Preferences for Redistribution? New Evidence from the European Social Survey. Working paper. Working papers. *Società Italiana di Economia Pubblica*. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:ipu:wpaper:118> (letöltve: 2025. augusztus 29.)
- Brewer, Marilyn B. – Buchan, Nancy R. – Ozturk, Orgul D. – Grimalda, Gianluca 2023: Parochial Altruism and Political Ideology. *Political Psychology*, 44. évfolyam, 2, 383–396. <https://doi.org/10.1111/pops.12852>
- Bruter, Michael 2004: On What Citizens Mean by Feeling ‘European’: Perceptions of News, Symbols and Borderless-ness. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30. évfolyam, 1, 21–39. <https://doi.org/10.1080/1369183032000170150>
- Burke, Edmund 1912: *Reflections on the French revolution*. Cambridge, Cambridge University Press. https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=7648AAAAIAAJ&oi=fnd&pg=PR9&dq=edmund+burke+reflections&ots=0GZGFTi4Cy&sig=vuQ6SYmntwQo4W5o2Tp2_TskV6Y (letöltve: 2025. szeptember 26.)
- Burn-Murdoch, John 2024: A New Global Gender Divide Is Emerging. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/29fd9b5c-2f35-41bf-9d4c-994db4e12998> (letöltve: 2025. július 29.)
- Busch, Andrew E. 2012: Social Conservatives and Economic Conservatives. *Society*, 49. évfolyam, 1, 13–23. <https://doi.org/10.1007/s12115-011-9498-4>
- Bustikova, Lenka – Kitschelt, Herbert 2009: The radical right in post-communist Europe. Comparative perspectives on legacies and party competition. *Communist and Post-Communist Studies*, 42. évfolyam, 4, 459–483. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2009.10.007>
- Buuren, Stef Van – Groothuis-Oudshoorn, Karin 2011: mice: Multivariate Imputation by Chained Equations. *R. Journal of Statistical Software*, 45. évfolyam, 3, 1–67. <https://doi.org/10.18637/jss.v045.i03>
- Caiani, Manuela – Di Cocco, Jessica 2023: Populism and Emotions: A Comparative Study Using Machine Learning. *Italian Political Science Review / Rivista Italiana Di Scienza Politica*, 53, 3, 351–366. <https://doi.org/10.1017/ipo.2023.8>
- Caughey, Devin – O’Grady, Tom – Warshaw, Christopher 2019: Policy Ideology in European Mass Publics, 1981–2016. *American Political Science Review*, 113. évfolyam, 3, 674–693. <https://doi.org/10.1017/S0003055419000157>
- Conover, Pamela Johnston – Feldman, Stanley 2004: The Origins and Meaning of Liberal/Conservative Self-Identifications. In Jost, John T. – Sidanius, Jim (szerk.) *Political Psychology*. New York, Psychology Press, 200–217.
- Cornelis, Ilse – Van Hiel, Alain – Roets, Arne – Kossowska, Malgorzata 2009: Age Differences in Conservatism: Evidence on the Mediating Effects of Personality and Cognitive Style. *Journal of Personality*, 77. évfolyam, 1, 51–88. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00538.x>

- Costello, Thomas – Bowes, Shauna Marie – Baldwin, Matthew – Malka, Ariel – Tasimi, Arber 2021: Revisiting the Rigidity-of-the-Right Hypothesis: A Meta-Analytic Review. *OSF*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/kq4mn>
- Crawford, Jarret T. – Brandt, Mark J. – Inbar, Yoel – Chambers, John R. – Motyl, Matt 2017: Social and economic ideologies differentially predict prejudice across the political spectrum, but social issues are most divisive. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112. évfolyam, 3, 383–412. <https://doi.org/10.1037/pspa0000074>
- Crowson, H. Michael 2009: Are All Conservatives Alike? A Study of the Psychological Correlates of Cultural and Economic Conservatism. *The Journal of Psychology*, 143. évfolyam, 5, 449–463. <https://doi.org/10.3200/JRL.143.5.449-463>
- Davis, Kingsley – Moore, Wilbert E. 1945: Some Principles of Stratification. *American Sociological Review*, 10. évfolyam, 2, 242–249.
- De Maesschalck, Filip 2011: The Politicisation of Suburbanisation in Belgium: Towards an Urban–Suburban Divide. *Urban Studies*, 48. évfolyam, 4, 699–717. <https://doi.org/10.1177/0042098010366764>
- Deole, Sumit S. – Zeydanli, Tugba 2021: The Causal Impact of Education on Gender Role Attitudes: Evidence from European Datasets. *SSRN*, november 1. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3791949>
- Dotti Sani, Giulia M. – Quaranta, Mario 2022: Mapping Changes in Attitudes towards Gays and Lesbians in Europe: An Application of Diffusion Theory. *European Sociological Review*, 38. évfolyam, 1, 124–137. <https://doi.org/10.1093/esr/jcab032>
- Down, Ian – Han, Kyung Joon 2020: Far right parties and ‘Europe’: societal polarization and the limits of EU issue contestation. *Journal of European Integration*, 43. évfolyam, 1, 65–81. <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1728263>
- Duckitt, John – Sibley, Chris G. 2016: Personality, Ideological Attitudes, and Group Identity as Predictors of Political Behavior in Majority and Minority Ethnic Groups. *Political Psychology*, 37. évfolyam, 1, 109–124. <https://doi.org/10.1111/pops.12222>
- Duman, Anil – Kemmerling, Achim 2020: Do You Feel like an Insider? Job Security and Preferences for Flexibilization across Europe. *Social Policy & Administration*, 54. évfolyam, 5, 749–764. <https://doi.org/10.1111/spol.12573>
- Eick, Gianna Maria – Larsen, Christian Albrekt 2022: Welfare Chauvinism across Benefits and Services. *Journal of European Social Policy*, 32. évfolyam, 1, 19–32. <https://doi.org/10.1177/09589287211023047>
- Everett, Jim A. C. 2013: The 12 Item Social and Economic Conservatism Scale (SECS). *PLOS ONE*, 8. évfolyam, 12, e82131. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0082131>
- Feldman, Stanley – Johnston, Christopher 2014: Understanding the Determinants of Political Ideology: Implications of Structural Complexity. *Political Psychology*, 35. évfolyam, 3, 337–358. <https://doi.org/10.1111/pops.12055>
- Friedman, Milton – Friedman, Rose D. 1982: *Capitalism and Freedom*. Chicago, University of Chicago Press.

- Garritzmann, Julian L. – Neimanns, Erik – Busemeyer, Marius R. 2023: Public Opinion towards Welfare State Reform: The Role of Political Trust and Government Satisfaction. *European Journal of Political Research*, 62. évfolyam, 1, 197–220. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12501>
- Gel'man, Vladimir 2015: *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
- Gere, Dömötör – Kollár, Dávid – Stefkovics, Ádám 2025: Who's Left, Who's Right? Examining Cross-National Variations in the Use of the Left–Right Scale with Anchoring Vignettes. *Comparative European Politics*, 23. évfolyam, április 24. <https://doi.org/10.1057/s41295-025-00414-x>
- Gere, Dömötör – Stefkovics, Ádám: *A bal-jobboldali önbesorolás ideológiai tartalma és összehasonlíthatósága az Európai Unió tagországaiban*. (Kézirat megjelenés alatt.)
- Gianolla, Cristiano – Mónico, Lisete – Cruz, Manuel João 2024: Emotion Narratives on the Political Culture of Radical Right Populist Parties in Portugal and Italy. *Politics and Governance*, 12. évfolyam, október 3., 8556. <https://doi.org/10.17645/pag.8556>
- Gidron, Noam – Hall, Peter A. 2017: The Politics of Social Status: Economic and Cultural Roots of the Populist Right. *The British Journal of Sociology*, 68. évfolyam, S1, S57–84. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12319>
- Goubin, Silke – Kumlin, Staffan 2022: Political Trust and Policy Demand in Changing Welfare States: Building Normative Support and Easing Reform Acceptance? *European Sociological Review*, 38. évfolyam, 4, 590–604. <https://doi.org/10.1093/esr/jcab061>
- Graham, Jesse – Haidt, Jonathan – Nosek, Brian A. 2009: Liberals and Conservatives Rely on Different Sets of Moral Foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96. évfolyam, 5, 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Halman, Loek – Ingen, Erik van 2015: Secularization and Changing Moral Views: European Trends in Church Attendance and Views on Homosexuality, Divorce, Abortion, and Euthanasia. *European Sociological Review*, 31. évfolyam, 5, 616–627. <https://doi.org/10.1093/esr/jcv064>
- Häusermann, Silja – Schwander, Hanna 2009: Who Are the Outsiders and What Do They Want? Welfare State Preferences in Dualized Societies. SSRN. <https://papers.ssrn.com/abstract=1450340> (letöltve: 2025. szeptember 2.)
- Hayek, Friedrich August 2014: *The Road to Serfdom*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315728124>
- Hentschel, Tanja – Heilman, Madeline E. – Peus, Claudia V. 2019: The Multiple Dimensions of Gender Stereotypes: A Current Look at Men's and Women's Characterizations of Others and Themselves. *Frontiers in Psychology*, 10. évfolyam, január 30. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00011>
- Hiel, Alain Van – Mervielde, Ivan 2004: Openness to Experience and Boundaries in the Mind: Relationships with Cultural and Economic Conservative Beliefs. *Journal of Personality*, 72. évfolyam, 4, 659–686. <https://doi.org/10.1111/j.0022-3506.2004.00276.x>
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary 2018: Cleavage Theory Meets Europe's Crises: Lipset, Rokkan, and the Transnational Cleavage. *Journal of European Public Policy*, 25. évfolyam, 1, 109–135. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1310279>
- Inglehart, Ronald – Norris, Pippa 2003: *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Inglehart, Ronald F. – Norris, Pippa 2016: Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash. *SSRN*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2818659>
- Inglehart, Ronald – Welzel, Christian 2005: *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881>
- Johnson, Stephen D. – Tamney, Joseph B. 2001: Social Traditionalism and Economic Conservatism: Two Conservative Political Ideologies in the United States. *The Journal of Social Psychology*, 141. évfolyam, 2, 233–243. <https://doi.org/10.1080/00224540109600549>
- Jost, John T. – Glaser, Jack – Kruglanski, Arie W. – Sulloway, Frank J. 2003: Exceptions that prove the rule – Using a theory of motivated social cognition to account for ideological incongruities and political anomalies: Reply to Greenberg and Jonas (2003). *Psychological Bulletin*, 129. évfolyam, 3, 383–393. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.383>
- Kenny, Michael – Luca, Davide 2021: The urban-rural polarisation of political disenchantment: an investigation of social and political attitudes in 30 European countries. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 14. évfolyam, 3, 565–582. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsab012>
- Koster, Willem de – Achterberg, Peter – Waal, Jeroen van der 2013: The new right and the welfare state: The electoral relevance of welfare chauvinism and welfare populism in the Netherlands. *International Political Science Review*, 34. évfolyam, 1, 3–20. <https://doi.org/10.1177/0192512112455443>
- Kruglanski, Arie W. – Pierro, Antonio – Mannetti, Lucia – Grada, Erardo De 2006: Groups as Epistemic Providers: Need for Closure and the Unfolding of Group-Centrism. *Psychological Review*, 113. évfolyam, 1, 84–100. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.113.1.84>
- Lacroix, Julie – Ruedin, Didier – Zschirnt, Eva 2023: Discrimination driven by variation in social and economic conservatism: evidence from a nationwide field experiment. *European Sociological Review*, 39. évfolyam, 3, 464–478. <https://doi.org/10.1093/esr/jcac051>
- Langsæther, Peter Egge – Knutsen, Carl Henrik 2025: Are Women More Progressive than Men? Attitudinal Gender Gaps in West European Democracies. *International Political Science Review*, 46. évfolyam, 3, 442–453. <https://doi.org/10.1177/01925121241280069>
- Layman, Geoffrey C. 1997: Religion and Political Behavior in the United States: The Impact of Beliefs, Affiliations, and Commitment From 1980 to 1994. *The Public Opinion Quarterly*, 61. évfolyam, 2, 288–316.
- Luca, Davide – Terrero-Davila, Javier – Stein, Jonas – Lee, Neil 2023: Progressive Cities: Urban–Rural Polarisation of Social Values and Economic Development around the World. *Urban Studies*, 60. évfolyam, 12, 2329–2350. <https://doi.org/10.1177/00420980221148388>
- Malka, Ariel – Soto, Christopher J. – Inzlicht, Michael – Lelkes, Yphtach 2014: Do needs for security and certainty predict cultural and economic conservatism? A cross-national analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106. évfolyam, 6, 1031–1051. <https://doi.org/10.1037/a0036170>
- Malka, Ariel – Lelkes, Yphtach – Soto, Christopher J. 2019: Are Cultural and Economic Conservatism Positively Correlated? A Large-Scale Cross-National Test. *British Journal of Political Science*, 49. évfolyam, 3, 1045–1069. <https://doi.org/10.1017/S0007123417000072>

- Massicotte, Philippe – South, Andy 2025: rnatureearth: World Map Data from Natural Earth. <https://docs.ropensci.org/rnatureearth/>
- Meltzer, Allan H. – Richard, Scott F. 1981: A Rational Theory of the Size of Government. *Journal of Political Economy*, 89. évfolyam, 5, 914–927.
- Milosav, Đorđe – Dickson, Zachary – Hobolt, Sara B. – Klüver, Heike – Kuhn, Theresa – Rodon, Toni 2025: The Youth Gender Gap in Support for the Far Right. *Journal of European Public Policy*, március 24, 1–25. <https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2481181>
- Mises, Ludwig von 1998: *Human action*. Auburn, Alabama, Ludwig von Mises Institute. https://books.google.com/books?hl=hu&lr=&id=bqhZRn5zWA4C&oi=fnd&pg=PR3&ots=5YDQE_6VVB&sig=enbj0L4lflX2dNtIwW6cdGFx2yw (letöltve: 2025. szeptember 26.)
- Morin, Olivier 2022: Cultural Conservatism. *SocArXiv*, szeptember 19. <https://doi.org/10.31235/osf.io/xutpe>
- Mudde, Cas 2007: *Populist radical right parties in Europe*. 22. köt. Cambridge, Cambridge University Press.
- Nennstiel, Richard – Hudde, Ansgar 2025: Is there a growing gender divide among young adults in regard to ideological left–right self-placement? Evidence from 32 European countries. *European Sociological Review*, június, jcaf021. <https://doi.org/10.1093/esr/jcaf021>
- Norris, Pippa – Inglehart, Ronald 2011: *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press.
- Norris, Pippa – Inglehart, Ronald 2019: *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Oakeshott, Michael 2024: On Being Conservative. In Ball, Terence (szerk.) *Ideals and Ideologies*, 12. kiad. Routledge.
- O’Grady, Tom 2023: Is Ideological Polarisation by Age Group Growing in Europe? *European Journal of Political Research*, 62. évfolyam, 4, 1389–1402. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12575>
- Olivera, Javier 2015: Preferences for redistribution in Europe. *IZA Journal of European Labor Studies*, 4. évfolyam, 1, 14. <https://doi.org/10.1186/s40174-015-0037-y>
- Orbán, Ferenc – Grubits, Blanka Zsófia – Stefkovics, Ádám 2025: Politikai polarizációs trendek Magyarországon. In Stefkovics, Ádám – Pillók, Péter (szerk.) *Századvég Riport 2025: Tanulmányok gazdaságról, politikáról, társadalomról*. Budapest, Századvég Kiadó, 31–57.
- Pebesma, Edzer – Bivand, Roger 2023: *Spatial Data Science: With Applications in R*. 1. kiad. New York, Chapman and Hall – CRC. <https://doi.org/10.1201/9780429459016>
- Piurko, Yuval – Schwartz, Shalom H. – Davidov, Eldad 2011: Basic Personal Values and the Meaning of Left-Right Political Orientations in 20 Countries. *Political Psychology*, 32. évfolyam, 4, 537–561. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2011.00828.x>
- Ponce, Aaron 2017: Gender and Anti-Immigrant Attitudes in Europe. *Socius*, 3. évfolyam, január, 2378023117729970. <https://doi.org/10.1177/2378023117729970>
- Rivera-Garrido, Noelia 2022: Can education reduce traditional gender role attitudes? *Economics of Education Review*, 89. évfolyam, augusztus, 102261. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2022.102261>

- Ruiter, Stijn – Graaf, Nan Dirk de 2006: National Context, Religiosity, and Volunteering: Results from 53 Countries. *American Sociological Review*, 71. évfolyam, 2, 191–210. <https://doi.org/10.1177/000312240607100202>
- Ruiter, Stijn – Tubergen, Frank van 2009: Religious Attendance in Cross-National Perspective: A Multilevel Analysis of 60 Countries. *American Journal of Sociology*, 115. évfolyam, 3, 863–895. <https://doi.org/10.1086/603536>
- Schwander, Hanna – Häusermann, Silja 2013: Who Is in and Who Is out? A Risk-Based Conceptualization of Insiders and Outsiders. *Journal of European Social Policy*, 23. évfolyam, 3, 248–269. <https://doi.org/10.1177/0958928713480064>
- Stefkovic, Ádám – Zenovitz, Lili 2023: Global Warming vs. Climate Change Frames: Revisiting Framing Effects Based on New Experimental Evidence Collected in 30 European Countries. *Climatic Change*, 176. évfolyam, 12, 159. <https://doi.org/10.1007/s10584-023-03633-x>
- Stenner, Karen 2009: Three Kinds of “Conservatism”. *Psychological Inquiry*, 20. évfolyam, 2–3, 142–159. <https://doi.org/10.1080/10478400903028615>
- Swedlow, Brendon 2008: Beyond liberal and conservative: Two-dimensional conceptions of ideology and the structure of political attitudes and values. *Journal of Political Ideologies*, 13. évfolyam, 2, 157–180. <https://doi.org/10.1080/13569310802075969>
- Szalma, Ivett – Heers, Marieke 2024: Attitudes Toward Immigration in Europe. Understanding the Links Between Pronatalism and Voluntary Childlessness. *International Journal of Sociology*, 54. évfolyam, 2, 87–111. <https://doi.org/10.1080/00207659.2024.2319420>
- Verbalyte, Monika – Wallaschek, Stefan – Eigmüller, Monika 2025: How Geographic Divides Shape Value Orientations in Europe. *International Journal of Sociology*, július, 1–21. <https://doi.org/10.1080/00207659.2025.2529704>
- Vincent, Wilson – Parrott, Dominic J. – Peterson, John L. 2011: Effects of Traditional Gender Role Norms and Religious Fundamentalism on Self-Identified Heterosexual Men’s Attitudes, Anger, and Aggression toward Gay Men and Lesbians. *Psychology of Men & Masculinity*, 12. évfolyam, 4, 383–400. <https://doi.org/10.1037/a0023807>
- Vlandas, Tim – McArthur, Daniel – Ganslmeier, Michael 2021: Ageing and the Economy: A Literature Review of Political and Policy Mechanisms. *Political Research Exchange*, 3. évfolyam, 1, 1932532. <https://doi.org/10.1080/2474736X.2021.1932532>
- Voicu, Mălina 2009: Religion and Gender across Europe. *Social Compass*, 56. évfolyam, 2, 144–162. <https://doi.org/10.1177/0037768609103350>
- Welzel, Christian 2013: *Freedom rising: Human empowerment and the quest for emancipation*. New York, Cambridge University Press. <https://books.google.com/books?hl=hu&lr=&id=FPM0AgAAQ-BAJ&oi=fnd&pg=PR13&ots=2kZMMQf85c&sig=LlcmqjSvoCBU5L9QveQOdTZDuIE> (letöltve: 2025. szeptember 29.)
- Xu, Xiaowen – Burton, Caitlin M. – Plaks, Jason E. 2022: Three Dimensions of American Conservative Political Orientation Differentially Predict Negativity Bias and Satisfaction With Life. *Social Psychological and Personality Science*, 13. évfolyam, 8, 1230–1245. <https://doi.org/10.1177/194855062111057976>

Melléklet

M1. táblázat: A gazdasági dimenzió végleges faktorsúlyai

Érték	Faktorsúly
Jóléti juttatások	0,411
Korlátozott kormányzás	0,431
Pénzügyi és költségvetési felelősség	0,857
Üzlet	0,799

Forrás: Századvég-szerkesztés

M2. táblázat: A kulturális dimenzió végleges faktorsúlyai

Érték	Faktorsúly
Vallás	0,432
Hagyományos házasság	0,831
Hagyományos értékek	0,916
Családi egység	0,676

Forrás: Századvég-szerkesztés

M3. táblázat: Az intézményi bizalom elemei és faktorsúlyai

Intézmény	Faktorsúly
Európai Unió	0,627
Nemzetközi szervezetek (NATO, ENSZ)	0,621
Az ország kormánya	0,62
Helyi önkormányzat	0,597
Közvélemény-kutató cégek	0,514
Média	0,601
Nonprofit szervezetek, NGO-k	0,557
Egyházak	0,423
Bankok, biztosítók	0,584
Kórházak	0,524
Rendőrség	0,579
Alkotmánybíróság	0,646
Honvédség	0,615
Ellenzéki pártok	0,501
Európai Unió politikai vezetői	0,687

Forrás: Századvég-szerkesztés

M4. táblázat: A gazdasági konzervativizmus faktorának országokénti átlagai

Ország	Faktorátlag
Horvátország	4,887
Litvánia	3,688
Bulgária	3,373
Málta	3,239
Románia	2,981
Magyarország	2,977
Lettország	2,201
Észtország	2,195
Portugália	1,805
Szlovákia	1,785
Csehország	1,591
Finnország	1,558
Ciprus	1,222
Ausztria	0,419
Görögország	0,320
Szlovénia	0,062
Lengyelország	-0,235
Luxemburg	-0,362
Norvégia	-0,391
Dánia	-0,921
Svédország	-0,939
Spanyolország	-1,996
Írország	-2,480
Németország	-2,646
Belgium	-3,172
Hollandia	-3,177
Olaszország	-3,291
Franciaország	-3,774
Svájc	-4,852
Egyesült Királyság	-6,066

Forrás: Századvég-szerkesztés

M5. táblázat: A kulturális konzervativizmus faktorának országokénti átlagai

Ország	Faktorátlag
Magyarország	6,582
Bulgária	5,874
Litvánia	5,746
Románia	4,985
Lettország	3,834
Csehország	3,639
Szlovákia	3,437
Ciprus	3,310
Horvátország	2,469
Észtország	1,889
Málta	1,871
Görögország	1,665
Lengyelország	0,739
Finnország	0,597
Ausztria	-0,072
Portugália	-1,109
Szlovénia	-1,238
Olaszország	-1,436
Dánia	-1,518
Németország	-2,189
Norvégia	-2,401
Franciaország	-2,622
Svédország	-2,882
Luxemburg	-2,978
Írország	-3,462
Hollandia	-3,763
Belgium	-4,472
Spanyolország	-4,604
Egyesült Királyság	-5,177
Svájc	-6,714

Forrás: Századvég-szerkesztés

